

חיוב תרומות ומעשרות לפירות הפקר שעשאם גורן

הרב יאיר שחור, רב מעלה לבונה

לכבוד מורי, רבי ועמיתי הרב יונה דברת שליט"א
לרגל הגיעו לגבורות ולרגל מלאות לרבנותו יובל שנים

הלכה ידועה היא שהפקר פטור מן המעשר, שכן שנינו במשנה (מעשרות פרק א משנה א): כלל אמרו במעשרות כל שהוא אוכל ונשמר וגידוליו מן הארץ חייב במעשרות. והסביר רבי עובדיה מברטנורא: ונשמר - למעוטי הפקר שאין לו בעלים שישמרוהו. הנה, רבים חושבים שכל גידולי הפקר פטורים ממעשר, אך באמת שאין הדבר כן. ראשית, יש להפקיר בזמן, כלומר לפני הזמן שהתבואה כבר מתחייבת במעשר, היינו לפני גמר המלאכה. לכן אם הפקיר אחר כך, אינו נפטר מתרומות ומעשרות. וכן צריך להפקיר בפני שלושה, שכן כתב הרמב"ם (נדריים פרק שני הלכה טז) דדין תורה אפילו הפקר בפני אחד הרי זה הפקר, אבל מדברי סופרים אינו הפקר עד שיפקיר בפני שלושה.

בדבריי להלן אבקש להתמקד במקרה השכיח יותר, היינו בעצי פרי של הפקר, כגון עצי זית שניטעו לנוי ביישובים, שאינם שייכים לאיש, ואף ועד הישוב אינו מלקט את פירותיהם, ופירותיהם נושרים לארץ. בין אם נאמר שאין להם בעלים, או אף אם נאמר שוועד הישוב הוא הבעלים אבל בעליהם - הוועד - זונחים את פירותיהם, הרי שהפירות הפקר, והם ודאי פטורים מן המעשר (ראה בבא מציעא כא, ב: 'מצא תאנים תחתיה', וברמב"ם מעשר פרק שלישי הל' כד, שמשמע שכל שהבעלים זונחים פירותיו הרי הם מותרים משום גזל ופטורים מן המעשר).

הנה, יש לדעת שגם בעצי הפקר, בהרבה מקרים הפירות יהיו חייבים במעשר למרות שהם הפקר. חז"ל גזרו להפריש תרו"מ גם מפירות של הפקר, אם יש בכך חשש מראית עין, שנראה שאוכל פירותיו בלא להפריש מהן תרו"מ. מבואר בתלמוד ירושלמי (מעשרות פרק א הלכה א, וכן הוא בספרי דברים יד) שלקט שכחה ופאה

פטורים מן המעשר כמו הפקר:

דאמר רבי יוחנן בשם רבי ינאי, ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך, ממה שיש לך ואין לו את חייב ליתן לו, יצא לקט שידך וידו שווין בו, היא לקט היא שכחה היא פיאה היא הבקר ('הבקר' הוא הפקר בלשון הירושלמי).

אמנם הגמרא במסכת סוטה (דף מג עמוד ב) מסתייגת מן הפטור הגורף:

אמר רבי יצחק אמר ר' יוחנן משום ר' אליעזר בן יעקב: לקט שכחה ופאה שעשאן בגורן - הוקבעו למעשר. אמר עולא: לא אמרן אלא בשדה, אבל בעיר - קלא אית ליה למילתא.

מסביר שם רש"י במקום:

לקט שכחה ופאה שעשאן - העני גורן, שכינס הרבה כאחד ועשה מהן כרי. הוקבעו למעשר - מדרבנן, דמאן דחזי סבור שגדל בשדהו (של העני). והני מילי בשדה - שלא ידעו הכל שנכנסו מעט מעט (מה שליט ממתנות עניים מן התבואה והביא לגורן) וסבורין שגדל שם. אבל בעיר, כל שכניו ראו שכינס על יד על יד, ויודעין שהן של לקט שכחה ופאה (ואין חשש מראית העין, ולכן -) ופטור מן המעשר, כדתניא בספרי: ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך, בדבר שאין לו בו חלק ונחלה עמך הוא בא ונוטל מעשר ראשון שלו, יצא לקט שכחה ופאה שיש לו חלק ונחלה עמך, שאף לעניים לויים הם מופקרים כשאר עניי ישראל.

מן הדברים הללו למדנו שלקט שכחה ופאה, אף שדינם הפקר והם פטורין מן המעשר, מכל מקום אם יש חשש מראית העין (כגון שעשה גורן בשדה), חייבין במעשר.

וכן נפסק ברמב"ם (הלכות תרומות פרק ב הלכה ט):

ואלו פטורין מן התרומה ומן המעשרות: הלקט והשכחה והפאה והפרט והעוללות, אפילו העמיד מהן כרי. ואם עשה מהן גורן בשדה הוקבעו למעשרות, ומפריש מהן תרומה ומעשרות. אבל אם עשה הגורן בעיר פטורין, שהרי קול יש להן, שהכל יודעין שהן לקט או שכחה או פאה.

נשאר לנו לדון מה הדין בהפקר רגיל שאינו לקט שכחה ופאה, האם גם שם יש לחשוש למראית העין ולחייב בתרו"מ?

כתב הרמב"ם בהלכות תרומות (פרק ב הלכה יב):

הפקיר קמה (בעודה מחוברת) וזכה בה ועבר והפריש ממנה תרומה, הרי זה תרומה, אבל אם הפקיר שיבולים (לאחר הקציר, אף שעדיין לא נגמרה מלאכתן) וזכה בהן ועבר והפריש מהן תרומה, אינה תרומה (כיון שהם הפקר ופטורין מן התרומה), וכן כל המפריש מדבר שאינו חייב תרומה אינה תרומה, וכן במעשרות, דברים שאין דרך רוב בני אדם לזרוען בגנות ובשדות אלא חזקתן מן ההפקר פטורין מן התרומה ומן המעשרות,

כגון השום בעל בכי, ובצל של רכפה, וגריס הקלקלי, ועדשים המצריות וכיוצא בהן.

הראב"ד שם השיג על דברי הרמב"ם:

א"א לא שיהא חייב... ודוקא כשלא עשה מהם גורן, אבל עשה מהם גורן חייבין ואפילו בעיר.

כוונת הראב"ד להעיר על דברי הרמב"ם שלא חילק בין אם עשה מהן גורן (שחייב במעשר) לבין אם לא עשה מהן גורן (שפטור). לדעתו, כפי שנתבאר לעיל בדברי הגמרא, כל זה שההפקר מפקיע מחיוב מעשר היינו רק אם לא עשה מהן גורן. אך אם עשה מהן גורן חייב מדרבנן משום מראית העין. כוונת הראב"ד לומר שבהפקר רגיל, להבדיל מלקט שכחה ופאה, יש תמיד מראית עין שיחשבו שהפירות שלו והוא לא מפריש מהם מעשר, ורק בעני הלוקט חילקו בין אם עושה גורן בשדה שחייב להפריש משום שיחשבו שהתבואה שלו, לבין אם עשה הגורן בעיר שאין בכך מראית עין כיון שהשכנים יודעים שכל מה שהעני מקבץ לגורנו הוא רק מלקט שכחה ופאה (כפי שביאר רש"י לעיל על הגמרא בסוטה), והוא מן ההפקר ולכן פטור מן המעשר. אבל בהפקר רגיל, שלא מדובר בעניים הלוקטים, אין דרך השכנים לדעת שהפירות באו מן ההפקר, ולכן יהיה תמיד חייב להפריש תרו"מ, כל שעשה מהן גורן.

בספר פאת השולחן (פרק ה ס"ק לה) מבאר שבאמת גם הרמב"ם מודה בזה לדינא לדעת הראב"ד, אלא שלא חש לבאר זאת לרוב פשיטותו.

החזו"א (דמאי טו א ד"ה ע"ד ובעיקר בד"ה אבל) דן בשאלת הזיתים של עצי הערבים שברחו במלחמת השחרור. הוא דן שם בכמה פרטים שקשורים לזכייה וזמנה, אבל בעיקרון הוא קובע:

על דבר הזיתים שנקחו מעצי הערבים שעזבו ואזלו להן, נראה שהפירות חשיבי אבידתן והוו הפקר.

אמנם הוסיף אח"כ (בד"ה אבל):

ואמנם אף אם יש בהן פטור הפקר, קיימא לן שאם עשו גורן מפירות הפקר חייבים במעשר מדרבנן, כמבואר בראב"ד פ"ב מהלכת תרומות הי"ב.

וכן פסק משמו להלכה בספר דרך אמונה (תרומות פ"ב ס"ק פג).

נשאר לנו לברר מה הכוונה שעשאן גורן. באופן פשוט הכוונה היא שאסף את הפירות לערימה, או כלשון החזו"א (דמאי ס"א א ס"ק ט) "שגמר מלאכתו ומירח" כדי לקחתם מן השדה.

לכן, אם אדם קוטף מפירות הפקר ולא מכניסן לשום כלי ולא צוברן בערימה, אכן יהיה פטור מן המעשר. אבל אם מכניסם לארגז, או הכניס לשקית או סלסלה, יהיה חייב במעשר. ואם מדובר בזיתים שעושה מהן שמן, בית הבד הוא גורנן, ולכן ודאי שיהיה חייב בתרומות ומעשרות ברגע שהכניסן לבית הבד.

וזכורני שלפני שנים רבות סיפרתי למורי ורבי הרב יהושע ישעיה נויבירט זצ"ל, על הזיתים שקטפתי ביישוב מעלה לבונה והבאתים לבית הבד לעצירת שמנם, והוא אמר לי שהם חייבים בתרומות ומעשרות בברכה למרות שנלקטו מן ההפקר, זאת על פי הראב"ד הנ"ל שהובא גם להלכה ולמעשה בדברי החזון איש, וכפי שנתבאר לעיל.